

William C. Chittick, *Nauka o kosmosu, nauka o duši: punovažnost islamske kosmologije u modernom svijetu*, El-Kalem, Sarajevo, 2019, 177 str.

UDK 28-1 (049.3)

Čitati djelo Williama C. Chitticka znači okružiti se i duhom klasike i duhom savremenog

U jesen 2019. godine u izdanju El-Kalema objavljen je prijevod knjige, u posljednje vrijeme poznatijeg autora na našim prostorima, Williama C. Chitticka, pod naslovom *Nauka o kosmosu, nauka o duši: punovažnost islamske kosmologije u modernom svijetu*. Opus djela Williama Chitticka predstavlja odveć referentnu tačku za sve koji se bave islamskom filozofijom, prije svega filozofijom klasičnog perioda islama. Prijevod spomenutog djela u vrlo jedrom jeziku dolazi iz pera Harisa Dubravca, mastera islamskih nauka, mladog autora i prevodioca. Svojim prevodilačkim pristupom potvrdio je – ono što već znamo iz njegove mlade biografije – svoje kontinuirano bavljenje temama islamske filozofije, akaida i tesavvufa, te je

na razini jezika-cilja pokazao vješto snalaženje u korištenju važnih i etabliranih termina ovih disciplina i u bosanskom jeziku.

Sedam poglavlja Chittickove knjige granaju se kao cjelina urednički vrlo dotjerana, s obzirom na to da je knjiga sačinjena uglavnom od održanih predavanja. Svojim obimom vjerno i reprezentira formu predavanja, a mnoštvom podnaslova autor ukazuje na važne tačke obrađene tematike, odnosno čini knjigu preglednijom, što, u svakom slučaju, za bilo koje djelo koje nosi ruho *reaktuelizacije*, *svojevrsne reforme pristupa* odgovara, a čime se opravdava intencija da bilo šta kazano ne ostane samo puka interna priča. Pogledamo li naslove poglavlja i potpoglavlja, primjećujemo da se autor usredređuje na ključne termine: *idžtihad*, *tradicija*, *znanje*, *intelekt*, *mišljenje*, *kosmos*, *duša*, *razumijevanje*, *spoznavanje* i sl. Osim toga, važno mjesto zauzimaju pojmovi *tavhid (jednoća)* i *takthir (mnoštvo)*. Korpusom spomenutog pojmovlja, nije nepoznat u islamskoj tradiciji. To potvrđuje autorovo referiranje i na klasike među muslimanskim učenicima, što govori o jednoj odnegovanoj tradiciji koja svoje mjesto pronalazi u krilu islamske filozofije, tesavvufa, ali i drugih disciplina islamskih studija koje su se razvijale na tragovima i *prenesenog* i *neposrednog znanja*. Upravo diskutuju o temi *naqli (prenesenog znanja)* i *'aqli (intelektualno znanje)* autor razviđa od samog početka knjige, što predstavlja i njezinu osovinu.

U prilično konkretno datom *Uvodu* svoje knjige Chittick se odveć jasno određuje spram razlikovanja dvije vrste znanja:

“Odlika prenesenog znanja je da se prenosi s generacije na generaciju. Jedini mogući način da se nauči jest stjecanjem od nekog drugog. Nasuprot tome, intelektualno

znanje se ne može prenijeti, ali su potrebni učitelji da upute u pravom smjeru. Način da se ono postigne jest naći ga u sebi usavršavanjem uma ili, kako mnogi tekstovi govore, *glačanjem srca*. Bez raskrivanja takvog znanja kroz samootkrivanje bit ćemo ovisni o drugima u svemu što znamo.”

Već sprva postaje jasno da i ovo djelo ima intenciju da se pozabavi pitanjima i krize islamske civilizacije. Međutim, ova knjiga očitava pristup koji počiva u ogledu naspram postojeće interpretativne tradicije islama kroz domen islamske filozofije, epistemologije i tesavvufa. To čini razliku u odnosu na mnogo prisutnija razumijevanja pitanja situacije u kojoj se nalazi musliman savremenog doba. Čitati ovo djelo Williama Chitticka znači okružiti se i duhom klasike i duhom savremenog. Jasno je to već iz naslova knjige. On ne isključuje ni jedno ni drugo. Ne čudi da već s prvim stranicama ove knjige prepoznamo i Gazalija, i Muhammeda Ikbala, ali i Seyyeda Hosseina Nasra, uostalom učenjake na koje će se i referirati na stranicama ove knjige. Osim njih, susrećemo i imena Ibn Sinaa, Ibn Arebija i Rumija.

S obzirom na to da je jasno s koje naučne lokacije Chittick doživljava čitaoca, očekivano je bilo da osvjedočimo njegov vrlo obziran pristup spram pojmovlja kojim konstituira osnovu ove knjige. Širok uvid i u polje sufizma omogućuje mu da nas dovede pred samu polaznu tačku *intelektualnog znanja*, kojem daje prednost – ta je tačka čovjekova duša, njeno mjesto i značaj u univerzumu, fenomen posebno akcentiran u učenju sufizma.

Chittick se ne zadržava uširoko. Toj činjenici se da pridodati i neopterećenost knjige fusnotama koje, iako često mogu predstavljati

vrlo temeljitu i duboku razradu teme, također će često narušiti jasniji fokus čitaocu. Istovremeno, to predstavlja dosljednost autora stilu koji omogućava mnogo učinkovitiji utjecaj.

Važno je podvući – William Chittick ne potire muslimansku tradiciju. Ne potencira radikalne promjene u vidu otklona spram klasike i njezinog duha. Ali poziva na nova čitanja te tradicije. *Naqli* (prenesenom znanju) daje visoko mjesto, dok teži prići problemu vrlo statičnog i pasivnog odnosa spram *'aqli* (intelektualnog znanja), neposrednog znanja koje bodri pojedinca i nuka ga na upotrebu njegovih spoznajnih kapaciteta. Takav duh Chittick i donosi u odnosu na doba savremenog čovjeka. Neće nam promaći polazišna baza njegovih stavova: naredni isječci iz ove knjige ilustriraju dva pojma koji jezički i značenjski stoje jedan naspram drugog, a suštinski su ukorijenjeni u učenju islama: *tevhid* i *takthir*:

“(…) u svim školama mišljenja koje su se pojavile tokom islamske historije – bilo da su se bavile intelektualnim ili prenesenim naučavanjem – jedan princip je uvijek bio općeprihvaćen: Bog je jedan i On je jedini izvor istine i stvarnosti. On je ishodište svih stvari i sve stvari se Njemu vraćaju. Ovo je *tevhid* – potvrđivanje Božijeg jedinstva. Najjezgovitije je izraženo u prvom dijelu šehadata, svjedočenju vjere: *Nema boga osim Boga* (...)”

“Proces rastućeg *takthira* postaje jasan kad usporedimo opći tok islamskog mišljenja kroz historiju s mišljenjem evropske civilizacije. Do posljednjih vremena, islamsko mišljenje je bilo karakterizirano težnjom prema jedinstvu, harmoniji, integraciji i sintezi. Veliki muslimanski mislioci su vladali mnogim disciplinama, još su

im se doimale kao grane jednog stabla *tevhida*. Nikad nije bilo ikakve kontradiktornosti između astronomije i zoologije, ili fizike i etike, ili matematike i prava, ili misticizma i logike. Sve je bilo upravljeno istim načelima zato što je sve potpadalo pod Božiju sveobuhvatnu stvarnost.”

Autor ostvaruje hrabru komunikaciju sa savremenim svijetom, naukom i njezinim plodovima. Također, osvrće se na popularni muslimanski pristup kojim bi se bezrezervno prihvatila nadmoć nauke a pritom očuvala vlastita tradicija. Slobodno kazano, obračunava se s osnovnim postavkama naučnog svjetonazora.

Također, njegovo tumačenje se naslanja na razumijevanje sveprisutnih fenomena koji umnogome određuju pristupe svijetu savremenog čovjeka. Iako autor ni pojmovno ni naučno ne secira fenomene *moderne* i *postmoderne*, on ih, zaključujemo, podrazumijeva, i pritom kreira platformu za diskusiju o dva važna fenomena koji se itekako tiču muslimana – savremenog čovjeka. Uostalom, po tome je i određeno savremeno doba, ma kako razumjeli odnos moderne i postmoderne, a u tome i religije, ponajprije s potonjim.

Intelektualnom znanju Chittick pridružuje pojam *tahqiq* (ostvarenje) kao suprotnost *taqlidu* (slijepo oponašanje):

“(…) *Tahqiq* ne znači samo razumijevanje istine, ispravnosti i prikladnosti stvari nego i ispravan odgovor na njih provođenjem potraživanja koja zahtijevaju od duše (...) *Muhaqqiq* je onaj koji zna, bez posrednog prenošenja, i djeluje na odgovarajući način. On ispunjava svoju odgovornost prema Bogu, kreaciji i društvu na osnovu potvrđenog i ostvarenog znanja, a ne na osnovu oponašanja mišljenja i djelovanja drugih.”

Harmoniju *tevhida* i *tahqiga* možda najbolje sukusira u rečenici:

“(…) Implikacija za modernu situaciju je jasna: ne može biti rehabilitacije islamskog mišljenja ako muslimanski mislioci ne vrate *tahqiq tevhida* u centar svojih zanimanja.”

Chittickova knjiga nije samo namijenjena sloju onih koji se već bave izučavanjem filozofske misli bliske islamu, ili uopće, i tesavvufa, već teme koje razlaže tiču se svih učitelja i učenika humanističkih nauka. Posebno je to važno u kontekstu proročanskih poruka kojima se kazuje da će 21. stoljeće biti stoljeće religije, a tome se da dodati – i etike, jer religija u svojoj srži podržava koncept *nauke o dobru*. Kad ovu knjigu prikazujemo pomoću prethodne rečenice, nužno je istaknuti da autor ni naslovom ni stilom ne donosi pompezne naslove i podnaslove nudeći izlaze iz svojevrstnih kriza koje su dotakle muslimansku civilizaciju, ali i svijet u njegovoj cjelini. Ali, čini se, on piše u pravo vrijeme.

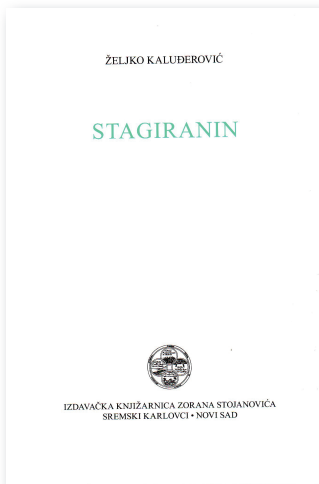
Snažnim uvezivanjem ključnih pojmova kojima operira, Chittick nastoji učitati odnos koji duša ostvaruje u kosmosu, njenu ulogu i važnost, tretirajući je i sam kao ključni dio spoznajnog aparata. Dakle, on dušu ne predstavlja kao element izdvojen iz svijeta, nego njezin potencijal postavlja na pijedestal kao element koji, u službi spoznaje i ostvarenja *intelektualnog znanja*, postaje sredstvo zdrave interakcije s univerzumom. Stoga će i kazati:

“(…) Društvena i ekološka katastrofa je neizbježna posljedica psihičkog i duhovnog raspada. Kosmos i duša nisu dvije odvojene stvarnosti, već dvije strane iste kovanice (...)”

Prijevod ovog Chittickovog djela na bosanski jezik prilog je i potrazi za odgovorima o tome

može li muslimanski čovjek iznijeti i ponuditi duh islama savremenom svijetu, odnosno priloge muslimanskoj kolektivnoj *muḥāsebi* (*samopropitivanju*) o načinima razumijevanja i odnosa i spram konstitutivne i spram interpretativne tradicije islama.

Hasan Hasić

Željko Kaluderović, *Stagirinin*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2018, str. 249.

UDK 1 Aristoteles (049.3)

Knjiga naslova *Stagirinin* najnovija je znanstvena publikacija Željka Kaluderovića, profesora na Filozofskom fakultetu u Novome Sadu. Iako je riječ o novosadskom profesoru crnogorskih korijena, možemo slobodno istaknuti da je njegovo znanstveno stvaralaštvo blisko i bosanskohercegovačkom čitateljstvu, s obzirom na to da je svoju prethodnu knjigu *Rana grčka filozofija* objavio upravo u Bosni i Hercegovini. Osim znanstvene poveznice s Bosnom i Hercegovinom ne treba zanemariti ni činjenicu da na Univerzitetu u Tuzli, tačnije na Odsjeku za

filozofiju Filozofskog fakulteta, kontinuirano od samog osnivanja Odsjeka predaje antičku filozofiju i nekoliko modula iz praktičke filozofije i historije filozofije.

Kad je riječ o njegovoj knjizi *Stagirinin*, iz samoga naslova možemo neposredno detektirati da djelo govori o Aristotelovoj filozofiji, a sastoji se od tri poglavlja, kratkog pogovora, te liste skraćenica i priloga bibliografske naravi.

Prvo poglavlje knjige Kaluderović je naslovio grčkom riječju *Prolegomena*. U navedenom dijelu štiva se, zapravo, razviđa važnost Aristotelove zaostavštine za historiju filozofije koja je nesumnjivo, kako je dobro poznato, nemjerljiva. Ipak, ovaj put se saznaje, katkad na našem jeziku zanemaren ali izuzetno vrijedan historiografski podatak, da su u Stagiraninovo filozofiji inkorporirana i filozofska učenja prethodnika, zbog čega se Aristotel može smatrati i prvim *historičarem filozofije*, s obzirom na to da je cjelokupnu dotadašnju filozofsku tradiciju razviđao iz znatno bliže temporalne, ali i duhovne razdaljine.

Na tragu Aristotelove podjele filozofije profesor Kaluderović u drugome odjeljku svoga spisa posvećuje pozornost teorijskoj filozofiji, što je evidentno iz samoga naziva poglavlja *Theoria*. Autor upoznaje čitaoca s filozofskim određenjem *iskustva* odnosno *umijeća*, te navedene pojmove dovodi u suodnos sa znanjem. Potom prezentira i Aristotelov pojam *mudrosti* te njegovu vezu sa *znanjem uzroka* odnosno sa znanjem radi samog *znanja*. Nakon toga temeljito izlaže i Aristotelovu kauzalnu shematiku, a u sljedeća tri potpoglavlja predstavlja metafizički nauk o četiri uzroka. Stoga iscrpno deskribira Aristotelovo poimanje materijalnog, formalnog, eficientnog i finalnog uzroka.

Tokom razmatranja sadržaja metafizičke naravi autor knjige primarno se poziva na Aristotelove spise *Fiziku* i *Metafiziku*, uglavnom u njihovome izvornom starogrčkom izrazu i sadržaju.

Filozofski diskurs u posljednjem poglavlju knjige dominantno je usmjeren ka Aristotelovim djelima *Nikomahova etika* i *Eudemova etika*, što je i sasvim razumljivo s obzirom na to da ovaj odjeljak djela nosi naziv *Praxis*. Na tome tragu pisac posebno izdvaja termin *etika* koji prevodi sa "stvari koje se tiču karaktera". Samim time potcrtava značaj klasičnog filozofskog vokabulara. Zatim deskribira i pojmove *karakter*, *physis* i *nomos*, kako bi naposljetku došao i do termina *arete* odnosno *vrline*, i tom prilikom ukazuje na sličnosti odnosno različitosti u Aristotelovom i Platonovom shvaćanju toga termina. Štaviše, ističe i filološku dimenziju pojma *vrline*, a zatim predstavlja podjelu na dijanoetičke i etičke vrline, odnosno *intelektualne* ili *umne*, te *moralne* ili *karakterne* itd. U nastavku Kaluderović razrađuje i pojam pravde kod drevnih Grka i pritom posebnu pažnju posvećuje distributivnome i kumulativnome modelu pravednosti. Nakon dijela teksta koji govori o pravdi i pravednosti slijedi i posljednji dio knjige s podnaslovom *Logos, "volja", odgovornost i ne-ljudska živa bića*. Tu veoma iscrpno ispituje Aristotelovo poimanje animalnog svijeta, prema kojemu je čovjek nadređen životinjama i na osnovu čega se zaključuje da životinje ne djeluju voljno i da nemaju *logos*. Sukladno kaznome, više je nego očito da Aristotel poriče praktičko djelovanje životinja, s tim da one ipak mogu biti nagrađene od vlasnika s obzirom na postupke koje čine.

Na kraju ovoga osvrtu istaknuli bismo da nije riječ o uratku koji je usamljen u Kaluderovićevom